

Nem-részvétel vagy nemlét: Két abesszívuszi névutó a magyarban*

É. Kiss Katalin

Nyelvtudományi Intézet

This paper argues that the function of the abessive case, common in the Uralic languages, is distributed between two postpositions in Hungarian: *nélkül* ‘without’ and *híján* ‘for lack of’. Whereas *nélkül* can express either the non-participation or the non-existence of its complement, *híján* only encodes the latter meaning. This is due to a negative existential predicate in the internal structure of the PP. Owing to the negative predicate of existence that *híján* incorporates, it elicits the definiteness effect; it can only take a non-specific indefinite complement. Consequently, it cannot be complemented by a personal pronoun, hence – unlike other case-like postpositions – it has no agreeing forms. The *nélkül* PP also involves a small clause complement, however, its predicate, implicit in most cases, can mean either existence or participation. Whereas *nélkül* PPs are low adverbials modifying the verbal projection (PredP), *híján* PPs are high adverbials of cause modifying the proposition.

Keywords: abessive, caritive, definiteness effect, structure of PP, small clause in PP, Hungarian

Kulcsszavak: abesszívusz, karitívusz, határozottsági korlátozás, PP-szerkezet

1. Bevezetés

Az ún. fosztóesetet, azaz az abesszívuszt vagy karitívuszt, mely az esetjelölt főnévi kifejezés referensének hiányára utal, az uráli nyelvek egyik jellemző sajátóságaként tartják számon. Ezért a magyarban is keresik a megfelelőjét, és történetileg a *-talan/-telen/-atlan/-etlen* fosztóképzőben (lásd például Csepregi 2001), grammatikai szerep tekintetében pedig a *nélkül* névutóban találják meg. Írásomban amellet érvelek, hogy az abesszívuszi esetnek a magyarban két megfelelője van: a *nélkül* és a *híján* névutó. Ezek mind jelentésükben, mind funkciójukban, mind mon-

* A dolgozat a NKFIH 129921 sz. Élvonal pályázat keretében készült. Köszönetet mondok két lektoromnak, valamint az Élvonal projektum munkatársainak hasznos tanácsaikért.

dattani viselkedésükben különböznek. Míg a *híján* bővítményének nemlétét fejezi ki, a *nélkül* jelentése általánosabb: kifejezhet nem-résztvételt, nem-használatot, nemlétet is. Míg a *híján* PP a propozíció egészét módosító okhatározó, a *nélkül* PP az állítmányt módosító körülményhatározó. A *nélkül* egyértelműen esetszerű névutóként viselkedik, a *híján* viszont látszólag nem sorolható be e típusba, hiszen – a *nélkül*-től eltérően – nem viselhet személyragot (azaz, hiányzik a *nélkülem*-nek, *utánam*-nak megfelelő *híjánam*), és nem ismételhető meg a mutató névmási determináns után (**e híján a tapasztalat híján*). Mint megmutatjuk, a *híján* valójában rendelkezik az esetadó névutók definíciós jegyeivel, azonban jelentésénél fogva határozottsági korlátozással jár együtt (l. Szabolcsi 1992); ez magyarázza használatának korlátait.

2. Az abesszívusz/karítívusz az uráli nyelvekben

A fosztóesetű főnévi kifejezés a mondatban kifejezett eseménnyel kapcsolatban olyan szereplőt nevez meg, mely nem vesz részt a mondatban leírt eseményben, de hiányával mégis módosítja az adott eseményt vagy az egyik résztvevő állapotát.

A finn és észti grammatikákban a fosztóeset abesszívusz néven szerepel (pl. Papp 1967; Janurik 1997). A finn abesszívuszi morféma a *-tta/-ttä*, például: *kastike-tta* 'szósz nélkül', *syy-ttä* 'ok nélkül'. Az abesszívusz az *ilman* névutóval is kifejezhető: *ilman rahaa* vagy *rahaa ilman* 'pénz nélkül'. A *-tta/-ttä* toldalék jelöli az abesszívuszt a kolta számiban is. Az észtben a *-ta* az abesszívusz ragja; ez gyakran együtt jár az *ilma* prepozícióval: (*ilma*) *auto-ta* 'autó nélkül'.

Az oroszországi uráli nyelvek grammatikái az abesszívusz helyett a karítívusz terminust használják. Van karítívuszi eset többek között az udmurtban (*korka-tek* 'ház nélkül'), a komiban (*kerka-tög* 'ház nélkül'), a mordvinban (moksa *kud-ftəmə* 'ház nélkül') és a tundrai nyenyecben is (*weba-s'iq* 'levelek nélkül'). Íme egy udmurt példa:

- (1) *Soos korka-tek kyl'-i-zy.*
 3PL ház-CAR marad-PST-3PL
 'Ház nélkül maradtak.' (http://www.myudm.ru/node/7739)

Az abesszívuszi eset megvan a magyar két obi-ugor testvéryelvében is: ragja a keleti hantiban a *-ḷəγ* (*kāt-ḷəγ* 'ház nélkül'), a keleti manysiban pedig a *-tal/täöl* (*sorəm-tal*, *sorom-täöl* 'ablak nélkül'). Itkonen (1992) szerint e morféma ugyanarra a kételemű proto-uráli **-kta-k* toldalékre vezethetők

vissza. Itkonen egy **-ktA-mA* abesszívuszi melléknévképzőt is rekonstruált. Mint Csepregi (2001) kimutatta, az abesszívuszi jelentés ma sem csak esetragokban, hanem különféle – melléknévképző, főnévképző, adnominális és adverbialis igenévképző, gerundiumképző – toldalékokban is tovább él az uráli nyelvekben. E funkciók nem mindig válnak el élesen – különösen mivel gyakran ugyanaz a toldalék szerepel több jelentésben is. A magyarban a proto-uráli abesszívuszi toldalék leszármazottja a *-tal-an/-tel-en* képző első eleme (l. Szinnyi 1927: 103–104; Décsy 1965: 172; Honti 1997: 15; Csepregi 2001). Az *-an/-en* eredetileg a határozói funkciót jelölte; ennek elhomályosultával az *-ul/-ül* vette át a határozói szerep jelölését.

Jóllehet történetileg az uráli abesszívuszi morféma magyar leszármazottja a *-talan/-telen*, és a *-t(a)lanul/-t(e)lenül* toldalékkal ellátott főnévi kifejezések betölthetik ugyanazt a szerepet, mint a *nélkül* vagy *híján* névutót tartalmazó PP-k – lásd a (2a,b) alatti példákat, csak a hagyományosan abesszívuszi jelentésűnek tartott *nélkül* névutót, valamint a *híján* névutót vizsgálom az abesszívuszi eset rendszeres megfelelőiként.

- (2) a. *János nyomtalanul eltűnt.*
 b. *János nyom nélkül eltűnt.*

3. *Nélkül* versus *híján*: jelentéstani különbségek

Az abesszívuszi eset jelentését általában azzal jellemzik, hogy az általa jelölt főnévi csoport referense nem szerepel a mondatlalt leírt eseményben; a hiányával befolyásolja azt. A hiány jelenthet nem-léteztet vagy csak nem-résztvételt. Első látásra úgy tűnik, hogy a *nélkül* és a *híján* e két jelentésváltozatot kódolja; a *nélkül* bővítményének az eseményben való nem-résztvételét, a *híján* pedig bővítményének nem-léteztetét fejezi ki:

- (3) a. *Vepsze adatközlők nélkül nem lehet vepsze nyelvtant írni.*
 b. *Vepsze adatközlők híján nem lehet vepsze nyelvtant írni.*

(3a)-ban a *nélkül* PP mintegy negatív előjelű társhatározóként funkcionál. Ha a tagadószó és a *nélkül* által képviselt kétszeres tagadást pozitív állításra cseréljük, a *nélkül* PP pozitív társhatározói megfelelője jelenik meg:

(4) *Vepsze adatközlőkkel (együtt) lehet vepsze nyelvtant írni.*

(3b) ezzel szemben két állítást sűrít: (i) nincsenek vepsze adatközlők, (ii) nem lehet vepsze nyelvtant írni, és az első állítást a második okaként értelmezzük. Íme egy további példapár:

(5) a. *Cukor nélkül, keserűn iszom a kávé.*

b. *Cukor híján keserűn iszom a kávé.*

(5a) olyan helyzetben is elhangozhat, amikor a cukor ott van a kávé mellett; a *cukor nélkül* a cukornak az adott eseményben való nem-használatát, nem-résztételét fejezi ki. Thematikus szerepét tekintve negatív előjelű eszközhatározó; mondatrészi szerepét tekintve a fő állítás tárgyára, a *kávé*-ra vonatkozó, a *keserűn*-nel értelmező viszonyban álló, depiktív szerepű másodlagos predikátum. (5b) (3b)-hez hasonlóan két, közös elemmel nem bíró állítást tartalmaz: (i) nincs cukor, (ii) keserűn iszom a kávé; és az első állítás oka a másodiknak.

Ugyanakkor bizonyos kontextusokban a *nélkül* is bővítményének hiányát jelöli:

(6) a. *János hiba nélkül mondta el a beszédét.*

b. *Az eső szünet nélkül zuhogott.*

c. *A gyanúsított nyom nélkül eltűnt.*

Ezek a mondatok azt fejezik ki, hogy János úgy mondta el a beszédét, hogy nem volt benne hiba; az eső úgy zuhogott, hogy nem volt benne szünet; a gyanúsított úgy tűnt el, hogy nyoma sincs. A *nélkül* jelentése tehát tágabb, mint a *híján*-é; jelenthet mind nem-résztételt, mind nemlétezést. Azonban a *nélkül* az utóbbi esetben sem cserélhető fel a *híján*-nal:

(7) a. **János hiba híján mondta el a beszédét.*

b. **Az eső szünet híján zuhogott.*

b. **A gyanúsított nyom híján eltűnt.*

Ha mindkét névutó jelentheti bővítményének nemlétét, akkor miben áll a köztük lévő jelentéskülönbség? A névutók nemcsak bővítményükkel állnak meghatározott jelentéstani viszonyban, hanem a mondat állítmányával, vagy – mint (5a)-ban – az állítmány egyik argumentumával (alanyával vagy tárgyával) is. A *nélkül* PP az adott esemény egy tényezőjét (az esemény valamely lehetséges szereplőjének a hiányát) fejezi ki; a *híján*-os kifejezés ezzel szemben az esemény okát, előzményét jelöli. A *híján* bővítményének nemlétét igaznak fogadjuk el. Ez különösen

tagadás és modális operátor jelenlétében nyilvánvaló, ahol a *nélkül* PP belül, a *híján*-os kifejezés pedig kívül esik a tagadás és a modális operátor hatókörén, amint ezt az alábbi mondatok parafrázisa megmutatja:

- (8) a. *Segítség nélkül nem oldható meg a feladatot.*
 'Nem igaz, hogy lehetséges segítség nélkül megoldani a feladatot'.
 b. *Segítség híján nem oldható meg a feladatot.*
 'Segítség nem lévén, nem igaz, hogy lehetséges megoldani a feladatot'.

Hasonló különbséget látunk a (9) alatti minimális párban. A *nélkül* PP-t tartalmazó (9a) generikus állítás. (9b) esetében az első egzisztenciális állítást epizodikusan értjük, egy konkrét szituációhoz (pl. egy adott színházi előadáshoz) kötjük. A két állítás közti ok-okozat viszony miatt a fő állítás is epizodikus értelmet kap, az okot kifejező egzisztenciális állítást pedig igaznak vesszük.

- (9) a. *Elmélyült jellemrajz nélkül nincs igazi emberábrázolás.*
 'Ha hiányzik a jellemrajz, nincs igazi emberábrázolás.'
 b. *Elmélyült jellemrajz híján nincs igazi emberábrázolás.*
 'Nincs elmélyült jellemrajz, ezért nincs igazi emberábrázolás.'

A *híján* alaptagú névutós kifejezésnek van egy további, bizonyos értelemben szintén abesszívuszi jellegű funkciója: egyfajta negatív mértékhatározó is lehet, mely azt fejezi ki, hogy mennyi hiányzik ahhoz, hogy az általa módosított igei, melléknévi vagy számnévi kifejezéssel jelölt cselekvés, tulajdonság vagy számosság teljesüljön.

- (10) a. *János kis híján/hajszál híján lekéste a vonatot.*¹
 b. *[Két szoba híján tele] a szálloda.*
 c. *[Egy híján száz] vendég volt a lagziban.*

4. A *nélkül* PP és *híján* PP belső szerkezete

De tekinthetjük-e névutónak a *híján*-t; és ha igen, melyik névutótípusba soroljuk? A névutó olyan mondattanilag önálló elem, mely nem ige, nem főnév, egy főnévi kifejezést vesz bővítményül, és közvetlenül követi bővítményének alaptagját. Ezek a kritériumok mind a *nélkül*-re, mind a

¹ Mint egyik lektorom felhívta rá a figyelmet, a lexikalizálódott *kis híján* esetében nem egyértelmű, hogy névutós szerkezetről van szó.

híján-ra teljesülnek (bár a *híján* nem szerepel a nyelvtanok névutó-listáiban):

- (11) a. *(lényegében) eredmény (*lényegében) nélkül*
 b. *(lényegében) eredmény (*lényegében) híján*

A *híján* a magyar névutók zöméhez hasonlóan birtokos szerkezet alaptagjából grammatikalizálódott, de – az *után*, *révén* névutókhoz hasonlóan – a nyelvérzék már nem tagolja főnévre, birtokviszonyjelre és határozóragra, egykori főnévi alaptagja (*hiú*, *híj*) sem formailag, sem jelentésánálag nem ismerhető fel benne.

A névutók túlnyomó része vagy esetet ad NP-bővítményének, vagy maga viselkedik esetszerűen, például mutató névmási determináns esetén rámásolódik mind a névmásra, mind a főnévre (Marác 1985; Kenesei 1992: 583):

- (12) *e nélkül az eredmény nélkül*

Az esetszerű névutók egyeznek számban és személyben névmási bővítményükkel:

- (13) *(én) nélkülem* *(mi) nélküünk*
 (te) nélküled *(ti) nélkületek*
 (ő) nélküle *(ő) nélkülük*

Amikor a *nélkül*-nek személyes névmási bővítménye van, a fenti, esetszerű névutókra jellemző alakok mellett nem várt változatok is megjelennek, melyek esetadó névutónak mutatják a *nélkül*-t:

- (14) *nálam nélkül* *nálunk nélkül*
 nálad nélkül *nálatok nélkül*
 nála nélkül *náluk nélkül*

E látszólag rendhagyó alakoknak történeti magyarázatuk van. A *nélkül* névutó a *-nél* határozórag és a 'valamitől távol, tőle elkülönülve' jelentésű *kívül* összetapadásával, szóhatár-eltolódással alakult *nélkül*-lé. A *nála nélkül* alak *nála* eleme a *nélkül* nyelvtörténeti előzményének maradványa (Zsilinszky 1991: 454). E kifejezések szerkezetére a *híján* PP elemzése derít lentebb fényt.

A *híján* nem ad esetet bővítményének; ez a mellett szól, hogy esetszerű névutónak tekintsük. De akkor miért nem kaphat személyragot az *(én) nélkülem*, *(én) utánam*, *(te) nélküled*, *(te) utánad* stb. mintájára? – vö.

- (15) **(én) híjánam / *híjamon*
**(te) híjánad / *híjaddon*
 stb.

A *híján* azért nem viselhet személyragot, mert nem bővíthető egyeztetést kiváltó személyes névmással. Sőt, semmilyen specifikus bővítményt sem enged meg; azaz, a *van*, *nincs*, *akad* típusú létezés kifejező predikátumokhoz hasonlóan ún. határozottsági korlátozást mutat. A határozottsági korlátozás, pontosabban a határozott vagy specifikus határozatlan alany tilalma az olyan predikátumok sajátja, melyek alanyuk létét vagy nemlétét állítják. Az ilyen predikátumoknak nem lehet olyan alanyuk, mely egzisztenciális előfeltevéssel jár együtt, azaz, melynek létezése tudott (Szabolcsi 1986a; 1992).² Azok az NP-típusok, melyek nem állhatnak a *van* és a *nincs* alanyaként, a *híján* bővítményeként sem szerepelhetnek (16), és azok az NP-típusok, melyeket a *van* és a *nincs* elfogad, a *híján* bővítményeként is előfordulhatnak (17).

- (16) a. **A vendég / *Péter vendége / *az összes vendég van/nincs.*
*Van/Nincs *a vendég / *Péter vendége / *az összes vendég.*
 b. **a vendég híján, *Péter vendége híján, *az összes vendég híján*
 de:
 (17) a. *Van/Nincs vendég. Vannak/Nincsenek vendégek.*
 b. *vendég híján, vendégek híján*

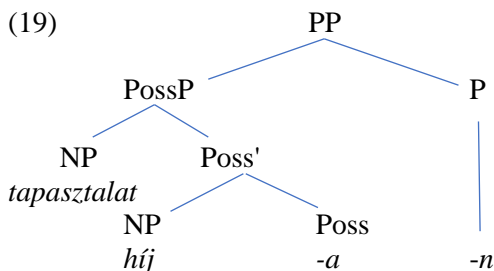
A határozottsági korlátozás magyarázza azt is, hogy nem működik az esetadó névutók tipikus tesztje, a mutató névmási determinánson való névutóképzés. A mutató névmással ellátott NP is specifikus, tehát nem állhat együtt a *híján*-nal:

- (18) **e híján a könyv híján*

Szabolcsi – Milsark (1977), Barwise és Cooper (1981), valamint de Jong és Verkuyl (1984) elméletét továbbépítve – arra a következtetésre jutott, hogy a határozottsági korlátozás a létezés és a létrejövését, létrehozást kifejező igék jelentésében rejlő, egzisztenciális logikai állítmány szerepű LÉTEZIK jelentéskomponens következménye. Egy egzisztenciális elő-

² A határozottsági korlátozást tárgyaló további tanulmányok: Wacha 1978; Szabolcsi 1986b; Harlig 1989; Bende-Farkas 1995, 2001; Kálmán 1995; É. Kiss 1995, 1998; Maleczki 1995, 2001, 2008; Alberti 1998; Piñón 2006a, 2006b; Peredy 2008; Kádár 2011.

feltevéssel együttjáró határozott vagy specifikus határozatlan főnévi csoport a LÉTEZIK jelentéskomponenssel tautológiát, illetve tagadás esetén ellentmondást alkotna, amit a természetes nyelvek nem tolerálnak.³ A létezést jelentő logikai predikátum a *híján* alaptagú névutós szerkezetben is jelen van. Figyeljük meg például a *tapasztalat híján* PP mélyszerkezetét!

E szerkezetben a kifejezés alaptagja az *-n* határozórag; ennek bővítménye egy propozícióként (kis mondatként) értelmezett birtokos szerkezet. E birtokos szerkezetként megformált propozíció állítmánya a *híj* 'hiány' (vö. *foghíj*) NP, és ennek az állítmánynak jelentéskomponense a határozottsági korlátozást kiváltó LÉTEZIK (pontosabban a NEM-LÉTEZIK).⁴ Dékány és den Dikken (2018) hasonló szerkezetet tulajdonít az ész abesszívusz-ragos főnévi kifejezéseknek is – azzal a különbséggel, hogy az ész szerkezetben a kis mondat (Relator Phrase, RP) állítmánya fonológiailag üres. A magyarban a *híj*- főnév az *-a* toldalékba, a *híja* pedig a

³ Pontosabban, mint Szabolcsi (1992: 141) kifejti, az általános igazságot kifejező szándékos tautológia nem helytelen, pl. *A ló ló*. Elfogadható a figyelemfelkeltésre használt látszólagos tautológia is, pl. „*Tönkrement az autó. Mit tegyünk?*” „*Hát van a ló.*”

⁴ Mint Christopher Piñón felhívta rá a figyelmemet, a *híján* PP-ben tapasztalt határozottsági megszorítás még kevésbé grammatikalizálódott, mint a létezés, létrejövést kifejező igék által kiváltott határozottsági korlátozás. Míg a létezés, létrejövést kifejező igék nem állhatnak intenzionális jelzővel ellátott, formailag határozott, de jelentéstanilag nem-specifikus alannyal, a *híján* megengedi az ilyen bővítményt. Azaz, míg a **Nem voltak a remélt eredmények*, **Nincs a szükséges segítség* mondatok helytelenek, a *remélt eredmények híján*, a *szükséges segítség híján*, az *elvárt tapasztalatok híján* elfogadható.

P alatti *-n*-be inkorporálódik, így jön létre a [_{PP} *tapasztalat* [_P *híján*]] felszíni szerkezet.

Az esetszerű névutókra épülő PP-kben rejlő birtokos szerkezet bizonyos körülmények között szintaktikailag is aktivizálódhat, például abban az esetben, amikor a névutó igemódosítóként összetett állítmányt alkot az igével. Ennek feltétele, hogy a névutó bővítménye elhagyja a PP-t. Erre abban az esetben van lehetősége, ha külső birtokosként *-nak/-nek* ragot kap. Ilyenkor a birtokszóként viselkedő névutón újra megjelenhet a mai nyelvérzék számára már láthatatlanná vált birtokviszonyjel (20a).

- (20) a. Péter [_{PP} *Mari után*] futott. → Péter [_{PP} *t_i utána*] futott *Marinak_i*.
 b. Péter [_{PP} *az ügy mellé*] állt. → Péter [_{PP} *t_i mellé*] állt *az ügynek_i*.

A *híján* is inkorporálódhat a létigébe:

- (21) a. Péter [_{PP} *önbizalom híján*] van. → Péter [_{PP} *t_i híján*] van *az önbi-
 zalomnak_i*.
 b. A fiatalok [_{PP} *tapasztalatok híján*] vannak. → A fiatalok [_{PP} *t_i hí-
 ján*] vannak *a tapasztalatoknak_i*.

Mint (21a,b)-ből kitűnik, a *híján* dativusraggal ellátott vonzata lehet határozott vagy specifikus határozatlan is (lásd az *ennek híján* kifejezést is) – ugyanis, mint Szabolcsi (1992) kimutatta, a dativusraggal ellátott birtokos nem szükségszerűen része a birtokszóra épülő főnévi csoportnak; elhagyhatja azt. Ezt látjuk a (21) alatti példákban is, ahol a dativusragos NP már nem a *híján* bővítménye, hanem a határozottsági korlátozástól mentes *híján van* állítmányé.

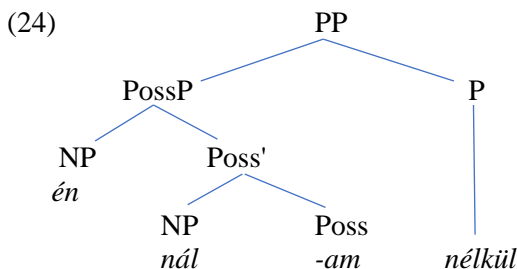
Fentebb azt állapítottuk meg, hogy a *nélkül* is kifejezhet nemlétet. Amint várható, ilyen esetben a *nélkül* bővítménye is szükségképpen nem-specifikus határozatlan NP:

- (22) a. A hallgatók *hiba nélkül oldották meg a feladatot*.
 b. Az új munkatárs *tapasztalatok nélkül látott a feladathoz*.

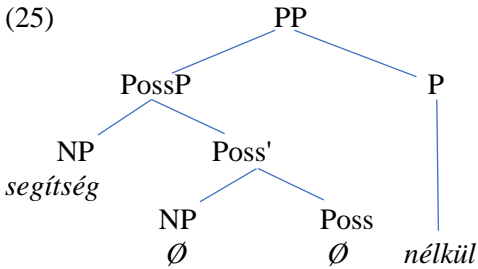
Azonban a *nélkül* esetében a bővítmény nem-specifikussága csak lehetőség, nem pedig követelmény. Határozott vagy specifikus határozatlan bővítmény esetén ugyanis mindig előhívható a *nélkül* nem-résztétel, nem-alkalmazás jelentése – lásd (23a,b)-t. (Ugyanakkor, mint a *Cukor nélkül iszom a kávé*t példa mutatja, a nem-résztétel, nem-alkalmazás nem jár mindig együtt specifikus bővítménnyel.)

- (23) a. *E nélkül a hiba nélkül jeles lett volna a dolgozat.*
 b. *A feladat az elbocsátott munkatárs tapasztalatai nélkül is megoldható.*

Ha a *híján* 'nemlét' értelme a *híján* PP-ben rejlő egzisztenciális kis mondatnak tulajdonítható, feltételezhető, hogy a *nélkül* PP is egy hasonló kismondati bővítménynek köszönhetően jelenthet olykor 'nemlét'-et. Den Dikken és Dékány (2018) észt és angol példákon alapuló elemzésében a társhatározói adpozíció is kis mondattal bővül, melynek implicit állítmánya egy 'itt' vagy 'ott' jelentésű deiktikus helyhatározó. A magyar *nélkül* PP-ben ez az állítmány testes elemként is megjelenhet:

A *nélkül* PP alaptagja eredetileg a *kívül*, *kül* névutó volt. Bővítménye egy birtokos szerkezet alkotta kis mondat. A kis mondat predikátuma, a *nál*, a TESZ szerint egy 'közelség' jelentésű főnév ablativusi alakja, tehát az *én nálam* eredetileg az 'én közelségem'-et, az 'én jelenlétem'-et jelenthette. Az alapszó elhomályosulása után a *nál* hangtanilag illeszkedve inkorporálódott a névutóba. A létrejövő *én nélkülem* szerkezetben a nyelvérzék számára az *én* már nem a *nál* specifikálója, hanem a *nélkül* bővítménye, azaz, a kifejezés így tagolódik: [_{PP} *én* [_P *nélkülem*]]. Ugyanakkor névmási birtokos esetén a *nál* eredeti pozíciójában is kiejthető, amint a (24) alatti szerkezet mutatja. Ha a birtokos lexikális NP, akkor a névutóba inkorporálódott *nál* eredeti pozíciója, valamint a birtokos toldalék helye üres marad:

A *nélkül* esetében bizonyára azért nem lép fel kötelezően a határozottsági korlátozás, mert a bővítményeül szolgáló kis mondat többnyire implicit állítmánya homályos vagy többértelmű; nem csak egzisztenciális jelentés tulajdonítható neki.

A *híján* és a *nélkül* névutók közös sajátsága, hogy bővítményük számára negatív kontextust alkotnak, így bővíthetők gyenge negatív polaritású elemmel,⁵ például szabad választást kifejező, *bárm*i-t, *bárm*ilyen-t tartalmazó NP-vel:

- (26) a. Az ÁVH börtöneiben, kihallgató intézményeinél az öröknek, tiszteknek meg volt az a joguk, hogy az elítéltet bármikor, **bármilyen alap nélkül** is, testi fenyítésben részesíthették.
 b. Külföldi legyen a talpán, aki **bármilyen kiírás híján** megtalálja azt az őrzött parkolót, ahová lerakhatja a kocsiját.

Ugyanakkor a Magyar történeti szövegtár tanúsága szerint mind a *híján*, mind a *nélkül* bővítményi pozíciójában a nem-specifikus *minden(féle)* szerepel leggyakrabban szabad választást kifejező gyenge negatív polaritású elemként, például:

- (27) a. A gyanúsított **minden kényszer nélkül** vallomást tett.
 b. **Mindenféle segítség híján** nem boldogultunk.

A *minden(féle)* gyenge negatív polaritású kontextusban való előfordulása valószínűleg ómagyar kori maradvány – lásd Bende-Farkas (2015).

⁵ A gyenge polaritású elemek sem állító, sem tagadó mondatban nem állhatnak, de például kérdő mondatban, tagadó főmondatnak alárendelt mondatban és bizonyos modális kontextusokban igen.

5. A *nélkül* PP és a *híján* PP mondat szerkezeti helye

Funkcióbeli különbségükből adódóan a *nélkül* és a *híján* PP eltérő mondat szerkezeti pozíciót foglal el. A mondatban leírt esemény valamely passzív vagy akár jelen sem levő résztvevőjét megnevező, mintegy negatív társ- vagy eszközhatározóként funkcionáló *nélkül* PP az eseményt módosító ún. alsóbb határozók, Rákosi (2006) terminológiájával a tematikus adjunktumok közé tartozik, így része a kiterjesztett igei kifejezésnek (28a). Ennek megfelelően fókuszálható (28b), és ha a névutó specifikus referáló NP-hez járul, akkor topikalizálható is (28c). A *nélkül* PP-t tartalmazó állító mondatokban többnyire a megnevezett szereplő nem-résztvétele vagy hiánya a fő hír, ezért a PP legtermészetesebb helye a fókuszpozícióban van (28b). Ez nem áll a valamely esemény megghiúsulását leíró tagadó mondatokra; ha a tagadás a fő hír, a *nélkül* PP a VP-ben és topikpozícióban is természetesen hangzik (29a-c).

- (28) a. (?) [_{TopP} A pályázatot [_{PredP} megírtuk **Péter nélkül**]]
 b. [_{TopP} A pályázatot [_{FocP} **PÉTER NÉLKÜL** írtuk meg]]
 c. (?) [_{TopP} **Péter nélkül** [_{PredP} megírtuk a pályázatot]]

- (29) a. [_{TopP} A pályázatot [_{NegP} nem írtuk meg **Péter nélkül**]]
 b. [_{TopP} A pályázatot [_{NegP} nem [_{FocP} **PÉTER NÉLKÜL** írtuk meg]]]
 c. [_{TopP} **Péter nélkül** [_{NegP} nem írtuk meg a pályázatot]]

A létezés tagadó, nem-specifikus NP-vel bővített *nélkül* mind az ige mögött, mind fókuszpozícióban, mind topikpozícióban állhat, de topikpozícióban csak kontrasztív topikként értelmezhető (30c).

- (30) a. [_{TopP} Az eső [_{PredP} esik **szünet nélkül**]]
 b. [_{TopP} Az eső [_{FocP} **SZÜNET NÉLKÜL** esik]]
 c. [_{CTopP} **Szünet nélkül** [_{FocP} TEGNAP esett az eső]]

A *nélkül* PP-vel ellentétben a *híján* PP okhatározóként nem része az eseménynek; az adott esemény okát, előzményét jelölve a propozíció egészét módosító ún. magasabb határozó. Ezért legtermészetesebb helye a topik-mezőben: a topikok előtt, között, vagy mögött, a komment előtt van (31a), de fókuszban és az ige mögött is előfordulhat, bár e két pozícióban némileg jelölten hangzik (31b,c).

- (31) a. [_{TopP} (**Cukor híján**) Péter (**cukor híján**) [_{FocP} **KESERŰEN** itta meg a kávéját]]
 b. [_{TopP} **Péter** [_{FocP} **CUKOR HÍJÁN** itta meg a kávéját keserűen]]
 c. (?) [_{TopP} **Péter** [_{FocP} keserűen itta meg a kávéját **cukor híján**]]

6. Összefoglalás

Írásomban amellet érveltem, hogy az abesszívuszi szerep a magyarban két névutó: a *nélkül* és a *híján* között oszlik meg. Míg a *nélkül* az abesszívusz mindkét jelentésárnyalatát: a nem-részvételt és a nem-létet is képes kifejezni, a *híján* csak az utóbbit kódolja; bővítményének nemlétét állítja. A *híján* negatív egzisztenciális jelentéséből következően ún. határozottsági korlátozással jár együtt: csak nem-specifikus határozatlan bővítményt enged meg. Ebből kifolyólag nem bővíthető személyes névmással, és így – bár esetadó névutó – nincsenek személyragos alakjai. A *nélkül* névutó is kis mondatból bővül; ennek többnyire implicit állítmánya azonban egyaránt jelenthet létezését és jelenlétet, részvételt, használatot. Míg a *nélkül* PP az igei projekciót (PredP-t) módosító, alapesetben a fókuszpozícióban álló körülményhatározó, a *híján* a propozíció egészét módosító, a topikmezőben található okhatározó.

Irodalom

- Alberti, Gábor (1998), On passivization in Hungarian. In: Kenesei István (ed.), *Approaches to Hungarian 6*. JATE, Szeged. 103–121.
- Barwise, Jon – Robin Cooper (1981), Generalized quantifiers and natural language. *Linguistics and Philosophy* 4: 159–219.
- Bende-Farkas, Ágnes (1995), Prefixation and discourse. In: Kenesei István (ed.), *Approaches to Hungarian 6*. JATE, Szeged. 192–220.
- Bende-Farkas, Ágnes (2001), Verb-object dependencies in Hungarian and English: a DRT-based approach. PhD Dissertation, Universität Stuttgart.
- Bende-Farkas, Ágnes (2015), The landscape of universal quantification in Old Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 62: 223–261.
- Csepregi Márta (2001), Szintetikus tagadás a finnugor nyelvekben. *Folia Uralica Debreceniensia* 8: 59–71.
- Décsy, Gyula (1965), Einführung in die finnisch-ugrische Sprachwissenschaft. Harrassowitz, Wiesbaden.
- Dékány, Éva – den Dikken, Marcel (2018), Adpositions and case: Alternative realisations and concord. *Finno-Ugric Languages and Linguistics* 7/2: 39–75.
- É. Kiss, Katalin (1995), The Definiteness Effect revisited. In: Kenesei István (ed.), *Approaches to Hungarian 6*. JATE, Szeged. 63–88.
- É. Kiss, Katalin (1998), On generic and existential bare plurals and the classification of predicates. In: Susan Rothstein (ed.), *Events and Grammar*, Kluwer, Dordrecht. 145–162. https://doi.org/10.1007/978-94-011-3969-4_7

- Harlig, Jeffrey (1989), The interaction of verbal aspect and noun phrase determination in Hungarian. PhD dissertation, University of Chicago.
- Honti László (1997), Az ugor alapnyelv kérdéséhez. Budapesti Finnugor Füzetek 7. ELTE, Budapest.
- Itkonen, Terho (1992), Ugrilaisten kielten karitiivista. In: Deréky, Pál – Riese, Timothy – Bakró-Nagy, Marianne – Hajdú, Péter (Hrsg.), Festschrift für Károly Rédei zum 60. Geburtstag. *Studia Uralica* 6: 221–237.
- Janurik Tamás (1997), Az ész nyelv alapjai. Budapesti Finnugor Füzetek 5. ELTE, Budapest.
- Jong, Franciska de – Verkuyl, Henk (1985), Generalized quantifiers: the properness of their strength. In: van Benthem, Johan – ter Meulen, Alice (eds), *Generalized Quantifiers in Natural Language*. Foris, Dordrecht. 21–45.
- Kádár, Edit (2011), Environmental copula constructions in Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 58: 417–447. <https://doi.org/10.1556/aling.58.2011.4.3>
- Kálmán, László (1995), Definiteness effect verbs in Hungarian. In: Kenesei István (ed.), *Approaches to Hungarian* 6. JATE, Szeged. 221–242.
- Kenesei István (1992), Az alárendelt mondatok szerkezete. In: Kiefer Ferenc (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan* 1. Mondattan. Akadémiai Kiadó, Budapest. 529–714.
- Maleczki, Márta (1995), On the definiteness effect in Hungarian. In: Kenesei, István (ed.), *Approaches to Hungarian* 6. JATE, Szeged, 261–284.
- Maleczki, Márta (2001), Indefinite arguments in Hungarian. In: Kenesei, István (ed.), *Argument Structure in Hungarian*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 157–199.
- Maleczki Márta (2008), Határozatlan argumentumok. In: Kiefer Ferenc (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan* 4. A szótár szerkezete. Akadémiai Kiadó, Budapest. 129–184.
- Peredy Márta (2008), A kötelező határozók aspektuális szerepe. *Magyar Nyelv* 104: 39–51, 143–154.
- Marác László (1985), A magyar névutós csoportról. *Nyelvtudományi Közlemények* 87: 174–187.
- Milsark, Gary (1977), Toward an explanation of certain peculiarities of the existential construction in English. *Linguistic Analysis* 3: 1–29.
- Papp István (1967), *A finn nyelv alapelemei*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Piñón, Christopher (2006a), Definiteness effect verbs. In: É. Kiss, Katalin (ed.), *Event Structure and the Left Periphery*. Springer, Dordrecht. 75–90.
- Piñón, Christopher (2006b), Weak and strong accomplishments. In: É. Kiss, Katalin (ed.), *Event Structure and the Left Periphery*. Springer, Dordrecht. 91–106.
- Rákosi, György (2006), Dative Experiencer Predicates in Hungarian. LOT Dissertation Series 146. LOT, Utrecht.

-
- Szabolcsi, Anna (1986a), From definiteness effect to lexical integrity. In: Abraham, Werner – de Meij, Sjaak (eds), *Topic, Focus, Configurationality*. John Benjamins, Amsterdam. 312–348.
- Szabolcsi, Anna (1986b), Indefinites in complex predicates. *Theoretical Linguistic Research* 2: 47–85.
- Szabolcsi Anna (1992), *A birtokos szerkezet és az egzisztenciális mondat*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szinnyei József (1927), *Magyar nyelvhasználat*. Hetedik, javított és bővített kiadás. Budapest.
- Wacha Balázs (1978), *Az igés-szerkezeti aspektus kategóriája a magyar*. PhD disszertáció, ELTE, Budapest.
- Zsilinszky Éva (1991), A névutók. In: Benkő Loránd (szerk.), *A magyar nyelv történeti nyelvtana I*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 442–460.